

KÉSZÜLNI KELL AZ ŐSZI VERSENYEKRE

Szolláth Dávid beszélgetése Mészöly Miklósról és Polcz Alaine-ről

Komoróczy Géza professzort 2020 nyár végén hívtam fel telefonon azzal, hogy Mészöly Miklósról kérdezzem. Nem terveztem interjút készíteni, csak a Mészöly-életrajz néhány adatának pontosításában kértem a segítségét. A telefonbeszélgetés azonban hosszúra nyúlt, egyik kérdés hozta a másikat, sőt néhány héttel később folytattuk. A valamivel több mint kétszer másfél órányi beszélgetés rövidített, szerkesztett változata az alábbi leirat.

Szolláth Dávid: Mottól meddig voltak szomszédok a Mészöly–Polcz-házaspárral?

Komoróczy Géza: Nagyjából tíz éven át voltunk ajtószomszédok a Városmajor út 48/b-ben, a forrongó időszakban, a rendszerváltás, az Írószövetség átalakulása idején, Mészölynek ekkor voltak a nagy németországi felolvasókörútjai.

SzD: Évszám szerint?

KG: 1987-től 1997-ig, ekkor kénytelenek voltunk elköltözni. Mészölyék és a mi lakásunk a második emeleten volt, az övek Basch Lóránt¹ házának eredeti része, a mienk emeletréépítés, amelynek bérletéhez csere és lelépés útján jutottunk. Vasárnap gyakran együtt ebédeltünk, a mi nagyszobánkban szép nagy asztal volt, a feleségem, Judit főzött, Alaine erdélyi stílusú vinetát (padlizsánkrémet), sült paprikát, olajbogyót hozott. Alaine akkor gyűjtötte az anyagot szakácskönyvéhez. Sok újságból kivágott recept gyűlt fel dossziéjában (aztán megízesítette őket), az ebédlőasztalnál kissé szkeptikusan nézegettük, én azt ajánlottam, legyen ez a címe: „Addig egyél, amíg élsz”, ez összekapcsolná a Hospice tevékenységével. Vidáman neveltünk; a könyv aztán, kétségkívül érthetőbb címmel (*Főzzünk örömmel!*), állítólag nagy siker lett. Abból az időből, a kilencvenes választásokról eszembe jut egy epizód. Négyesben mentünk szavazni a Városmajor utcai iskolába, feszült volt a hangulat Miklós és Alaine között. De a dolog humorba fulladt, mert bementünk a szavazóhelyiségbe, kiadták a szavazólapokat, Alaine a fülkében behúzta maga mögött a függönyt, onnan szólt ki hangosan: „Miklós, kincsem, most mindegyikbe keresztet kell tenni?”

SzD: Ez volt az első szabad választás, nyilván nem volt gyakorlatuk.

KG: Hát igen. Emlékszem a Demokratikus Charta idejére. Engem ugyan Konrád György vitt be a Charta-bizottságba, inkább a vége felé, és az üléseken nagyon lazán vettem részt, de jól emlékszem arra a Déli pályaudvarnál, a Vérmezőn tartott Charta-gyűlésre, ahol Mészöly nagy beszédet mondott, ezt ő úgy élte meg, mintha „márciusi öreg” lett volna. Komolyan vette ezeket a szerepeket, magát is a nyilvános szerepeiben, és volt egy időszak, amikor úgy érezte, hogy az írók meg tudják fordítani az ország sorsát. És nézze, Göncz Árpád fordított is rajta valamennyit.

SzD: Az évtizedekig periferiára szorított író ekkor már közmegbecsülésnek örvend és közéleti szerepet vállal. Ön milyennek látta a felelős értelmiségi szerep mészölyi kivitelezését?

KG: Ez az az időszak volt, amikor felbolydult a társadalom, a nyolcvanas évek legvége, a kilencvenes évek eleje. Mészöly ment szerepelni, imádott szerepelni, készült a szerepeire, majdnem színészi gondossággal. Nagyon fontos személyiségnek tartotta magát. Amikor átvitt hozzánk, a nagyszobában azonnal leült a kanapé közepén, más már nem

¹ Basch Lóránt (1885–1966) ügyvéd, irodalomtörténész, író, a Baumgarten-díj jogi kurátora.

fért el mellette. „Vagyok, mint minden ember: fenség.” Hiú is volt. Hogy ezen a vonalon minden – talán – előnytelen elmondjak róla, szerintem humora semmi nem volt. Ennél fogva eléggé sértődékeny volt, ha humoros tónusban beszéltek vele. Én kicsit éles nyelvű vagyok, szoktam gonoszkodva beszélni, úgyhogy nemegyszer megtörtént, hogy rektifikálnom kellett, amit Miklósnak mondtam. Megmerevedett az arca, visszahúzódt az arca mögé, és valahogy megfagyott a légkör. De aztán egy kedves szóval helyrejött.

Akkoriban volt alakulóban a Széchenyi Irodalmi Akadémia, és ő nem büszke volt, hogy ő az elnöke, hanem magától értetődőnek tekintette. Kosáryval² láthatóan nagyon jó viszonyban volt (én soha nem találkoztam vele *tête à tête*, ezért kapcsolatuk árnyalatait nem tudom megítélni). Akiért Mészöly rajongott, akit szeretett, az Göncz Árpád volt. Amikor 1990 utolsó napján Göncz lejött szilveszterezni a szigligeti Alkotóházba, és belépett a nagy klubszobába, egyenesen Mészölyhöz ment, neki köszönt először.

SzD: Göncz írói munkásságát is nagyra tartotta?

KG: Göncz írásága nem nagyon került szóba, Gönczért mint személyiségért rajongott. Ez már köztársasági elnöki idején volt. Göncz többször is eljött Miklóshoz a lakásukba, és volt, hogy áthívtak minket is. Hogy mindig-e, nem tudom. Nem biztos, hogy Gönczöt én nem korábban ismertem-e, mint Miklós. Az Európa Könyvkiadóban találkoztunk, sumer fordításkötetem második kiadása³ idején, a nyolcvanas évek elején, sűrűn jártam be a Kosuth téri épületbe, ő pedig hozta-vitte a fordítási penzumokat (a börtön után sokáig ebből élt), összefutottunk a szerkesztőségben vagy a folyosón, nagyon jólesett, hogy egy műfordító ismeri a könyvemet. Göncz olyan ember volt, aki minden – mondjuk így – partikularitáson felül tudott emelkedni kedvességével. Ő is szerette Mészölyt, más típusok voltak, mégis.

SzD: Kik jártak még Mészölyhöz ekkoriban?

KG: Esterházy Péter többször jött hozzá, egyszer egy hosszú beszélgetésüknek én is fültanúja voltam, Péter úgy beszélt Miklóssal, mint egy érett diák a tanárával. Péternél az alárendeltség persze szerepjáték volt, iróniával feltöltve, de mégis. Olyasmit mondott, ami élénken él bennem. „Egyedül te tudtad elmagyarázni, ezt vagy azt hogyan lehet megoldani.”

SzD: Ezt mire értette? Írói mesterségre?

KG: Igen, megoldani a szövegben. Volt Miklósnál egy születésnap ünnepség a lakásán. A fél magyar irodalmi elit és értelmiség ott volt. Mészöly, az ünnepelt, akkor szerénységével tűnt ki, a társaság nagyjából Göncz körül forgott. Mindenkinek tányér, pohár a kezében, Göncz csak egy poharat tart maga előtt, koccintáshoz, de nem iszik. Hogy tudod megállni, kérdeztük, hogy nem veszel ennyi finomságból. Mosolyogva felelt: a fogadások előtt, otthon kell jóllakni.

SzD: Gondolom, ez a hetvenedik születésnap lehetett, 1991-ben.

KG: Igen, úgy emlékszem. Mészöly ismertetet össze Rudolf (Rudi) Chmellel,⁴ ... Laci-val, részben a lakásán vagy itt-ott, alkalmilag. Az volt a benyomásom, hogy szereti, mondjuk így, „pályára tenni” az embereket. Én nem voltam megfelelő alany ahhoz, hogy más tegyen pályára, de ez a két ismeretség a későbbiekben sokat jelentett számomra.

SzD: Bocsnat, kihagyott a telefonvonal, nem értettem, hogy melyik Lacit említette. Szörényi Lászlót talán?

KG: Nem, a kalligramos Szigeti Lászlót. De azért, ha már Szörényi László szóba került, közbevetőleg elmondom, hogy az irodalomtörténészről, aki az Antall-kormány idején ró-

² Kosáry Domokos (1913–2007) történész, 1990 és 1996 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

³ „Fénylő ölednek édes örömeiben.” A sumer irodalom kistükre, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

⁴ Rudolf Chmel (1939) szlovák író, irodalomtörténész, hungarológus, műfordító, politikus. Cseh-szlovákia utolsó budapesti nagykövete, szlovák kulturális miniszter (2002–2005, 2006), miniszterelnök-helyettes (2010–2012), a Most–Híd párt alapító alelnöke (2009–2014), Mészöly barátja.

mai nagykövet lett, Szilágyi János György azt írta akkoriban, hogy „nem császárosodott el” – utalással Marcus Aureliusra.⁵ Szörényinek egyébként korszakos jelentősége van a magyar irodalomtörténetben: a XVIII. századi jezsuita és egyéb egyházi szerzők terjedelmes latin nyelvű eposzait és értekezéseit, amelyek a magyar őstörténet legendáit megteremtették, irodalomként tudta kezelni. Chmel követségi garden partyján a sok vendég között hosszú sorban álltunk, Göncz, Mészöly, én, a pompás sztrapacskaért (*bryndzové halušky*). Rudi is, Szigeti Laci is becsülték Mészölyt, Laci hozta össze őt Hraballal, Havellel.

SzD: *Hogyan látta Mészöly és Polcz Alaine kapcsolatát?*

KG: Miklós és Alaine viszonyát Nádas Péter írta meg, ennél tökéletesebbet erről mondani nem lehet.

SzD: *A levelezéskötet utószavára⁶ gondol, igaz?*

KG: Igen. Alaine és Miklós nagyon erősen, mondjuk így, kölcsönösen függő viszonyban voltak. Miklós hagyta kiszolgálni magát, például a háztartásban, Alaine azonban próbált Mészöly írói tehetségén vagy legalábbis nyelvi tehetségén felnőni. Ott van például az *Asszony a fronton* története. Nem titok. Alaine megírta a kéziratot. Szigligeten voltunk. Asztalnál, társalgóban is együtt. Miklósnak az volt a szokása, hogy ha lehetett, az Alkotóházban külön szobában lakott. De azért Alaine-nél is ő érezte háziúrnak magát. Alaine persze megmutatta neki a kéziratot. Miklós dühöngött. Azt mondta, hogy itt egyetlen mondat nincs befejezve. Én is kézbe vettem, Alaine jóváhagyásával javítgatni kezdtem interpunkciós, helyesírási, mondatszerkesztési szempontból. Végigolvastam, utána Judit is, elcsodálkoztunk, hogy milyen bátor, nagyszerű könyv. Aztán Miklós is elolvasta. Olyan volt a kézirat, mint amikor az ember meglát egy darab nyers húst a hentesnél, és szinte már érzi az ínyén, milyen finom étel lesz belőle. Alaine kéziratát az egyik barátnője gépelte le, Márta (én jobban ismertem a férjét, a Hölderlint, *Énekek énekét* fordító és izlandi saga-költőt).

SzD: *Bernáth Márta, akinek Bernáth István volt a férje.⁷ Alaine ezt úgy mesélte, hogy az Asszony a fronton egy barátnőjének mondta magnóba vizsgálatásul, és aztán Nemes Nagy Ágnes biztatta arra, hogy adja is ki. Mészöly már csak a szinte kész kéziratot olvasta egy éjszaka.*

KG: Arról én is hallottam, hogy Nemes Nagy Ágnes mondott ilyesmit Alaine-nek, de azt tudom, hogy Szigligeten Miklós javítgatott a kézíraton. Teljesen kusza kézirat volt. Alaine Romániában járt iskolába, a magyar helyesírása gyenge volt, magnóba szeretett beszélni, és a kézirat gondozását másokra hagyta.

SzD: *És mi a véleménye arról, hogy a Pontos történetek, útközben Polcz Alaine magnóra mondott, majd legépelte úti jegyzetei alapján készült? A levelezésük alapján volt egy megállapodás köztük. Alaine a családjához ment ki, járta Erdélyt, és közben anyagot gyűjtött a férjének. Ehhez az is hozzátartozott, hogy Mészölynek nem mindig adtak útlevelet.*

KG: A *Pontos történetek* már kész könyv volt, amikor én Mészölyéket megismertem, úgyhogy erről nincs közvetlen emlékem. Azt nem gondolnám, hogy Miklós direkt megbízást adott volna nyersanyag gyűjtésére. Valószínűleg nem akart Alaine-nel menni. A kölcsönös függőség kétségbevonhatatlan tény, és érezhető volt kettejük között állandóan. Még olyanformán is, hogy Mészöly ezt a szöveget majdnem végleges állapotában egyszerűen átvette Alaine-től. Miklós ezt úgy szokta emlegetni, hogy tulajdonképp Alaine ment el helyette Erdélybe.

SzD: *És a többi utazásról, a nyugat-európai utakról mesélt valamit?*

⁵ *Elmélkedések*, VI., 30.

⁶ Nádas Péter: *Bármilyen jó. Emléklapok halott barátaimról*, in: Mészöly Miklós – Polcz Alaine: *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós, Polcz Alaine levelezése 1948–1997*, szerk. Nagy Boglárka, Jelenkor, Budapest, 2017, 839–863.

⁷ Lásd róla Polcz emlékezését: Polcz Alaine: „Márta. A III/III asszonyszemmel”, *Jelenkor*, 2004/4, 381–387.

KG: Miklósnak azt a korszakát, amikor autón járta Európát, én nem ismertem. A Citroën kacsát a világ legjobb autójának tartotta, nagyon szerette. És amikor már betegeskedett, mi is jártunk vele. Nekünk akkor egy Škodánk volt, de az totálkáros lett, egy részeg sofőr bele-rontott a házunk előtt parkoló kocsi- ba. És Miklós átadta nekünk a kocsiját azzal a feltétellel, hogy őt vagy Alaine-t néha kivisszük Kisorosziba. Jártunk egy darabig Miklós autójával, talán hónapokig. A mi nagy kalandunk az volt, hogy egy alkalommal télen Szigligetre me- net ablakmosó folyadékot akartam venni, de fagyállót vettem véletlenül, és beleöntöttem az ablakmosó-tartályba. Már Badacsony felé jártunk, sűrűn meg kellett állni, hogy levakarjam a szélvédőt, aztán Szigligeten egy autószerelő nagy nehezen kitisztította a kocsit. De a fagy- állóból maradt a flakonban valamennyi a csomagtartóban, és később egyszer, már Pesten, amikor Miklós nagyon megszomjazott, jól meghúzta. Judit vitte be a Péterfy Sándor utcai kórházba, kimosták a gyomrát.

SzD: *Igen, ezt a történetet Alaine is leírta az Egész lényeddel című könyvében. Állítólag három napig volt életveszélyben. Térjünk vissza ahhoz, hogy kik jártak Mészölyhöz akkoriban, mi- lyen témákról beszélgettek.*

KG: Van egy fénykép, ahol nagyobb társaságban ülünk Miklóséknál Kisorosziban. Min- dig politika volt a fő téma. No meg Szekszárd, és mindenekelőtt Porkolábvölgy, Miklós menedéke, erről mindig meghatottan, érzelmesen beszélt. Úgy, mint egy nagy író a nagy életélményéről. Ezt is kicsit ironikusan mondom, de talán érti. Amikor Szekszárdra ment, mindig hozott bort három- vagy ötliteres üvegdemizsonban. Az első és a második este jókat ittunk belőle, de harmadik nap már megsavanyodott, ki kellett önteni. Nem tette rá a dugót. De a solymászatról például hiába próbált volna beszélgetni velem, érzéketlen voltam.

SzD: *Úgy tudom, Hanák Péterrel is összejártak.*

KG: A Közép-Európa kultúrrégió kérdése erősen foglalkoztatta Miklóst, és erről Hanák- kal, másokkal, még Erhard Busekkel⁸ is beszélgetett, Rudi Chmel mutatta be neki. (Én Busekkel nem találkoztam.) Szigeti Lászlóval is ez kapcsolta össze, ez a *Párbeszédkísérlet*ből is kiderül,⁹ Szigeti Lacinak ez nem csak eszménye volt, hanem a gyakorlatba is át tudta ül- tetni mint könyvkiadó. Ennek az eszmének a történetírás köréből kétségtelenül Hanák Péter az egyik fő hirdetője volt. A kezdeményezés Szűcs Jenő nevéhez fűződik, a szamizdat Bibó- emlékkönyvbe (1980) írt cikke (*Európa három történeti régiója*), a közéletben és publicisztiká- ban pedig Konrád és Kundera. Hanáknál ez a gondolat abban gyökerezik, hogy eltávolod- dott Bibó István kiegyezés-kritikájától. Kétségbe merte vonni, igaza van-e Bibónak a kiegyezést elmarasztaló nézeteiben. Ez szerzett Hanáknak széles körű elismerést osztrák és nemzetközi történészkörökben. Később jöttek „kert és műhely” tanulmányai,¹⁰ amelyek vonzó életszerűséggel töltötték fel a kiegyezés-kritikát. Én Szűcs Jenővel jó kapcsolatban voltam a *Sumer és magyar?*¹¹ óta. A Hanák–Mészöly kapcsolat valójában érdekes poligon érintkezés volt. Jenő kutatásai a nemzettudat, azaz a magyar nemzet önmeghatározásának kísérletei történetéről (próbálok pontos lenni, mert Szűcs Jenő teljességgel antinacionalista volt), Mészölynek az abszolút magyar tudata és Hanáknak a zsidóból magyar nemzetivé, abból Közép-Európaivá váló gondolkodása érdekes konfigurációt alkotott. Hanáknak nagy társasága volt, én nem tartoztam bele, de jóban voltunk a hetvenes évek vége óta (amikor mindketten filmsorozatot csináltunk a TV-ben saját témáinkból), Hanák élete vége felé szo- rosabban is. Világosan kibontakozott az említettek munkásságában, közéleti szerepében egy Közép-Európa koncepciója, amely Rudi Chmelhez, Szigeti Lászlóhoz, Petr Pitharthoz,¹²

⁸ Erhard Busek (1949) osztrák néppárti politikus, Ausztria alkancellárja (1991–1995).

⁹ Mészöly Miklós és Szigeti László: *Párbeszédkísérlet*, Kalligram, Pozsony, 1999.

¹⁰ Hanák Péter: *A kert és a műhely*, Gondolat, Budapest, 1988.

¹¹ Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?*, Magvető, Budapest, 1976.

¹² Petr Pithart (1941) cseh ellenzéki politikus, politikai gondolkodó, a Charta '77 egyik kezdemé- nyezője, a Cseh Köztársaság miniszterelnöke (1990–1992).

Erhard Busekhez, távolabb Václav Havelhez is kapcsolódik, ezért nevezem poligonnak. Ebben már nincs benne semmi Kossuthék Dunatájából, hanem inkább a polgári Közép-Európát jelenti. Hanák polgári gondolkodású és életvitelű ember volt. Mészöly meg hát, ugye... a Babits-regények világából jön, az ő alakjait kell nagyvárosban – vagy az egzisztencializmusban – elhelyezni.

SzD: Hogyhogy, ön szerint látszott Mészölyön valamiféle kisvárosi vagy vármegyei mentalitás?

KG: Miklós ügyvéd bátyja,¹³ aki olykor meglátogatta, határozottan vármegyei kinézetű ember volt. Mészöly ezt a világot jól ismerte, de neki semmi identitásérzése nem volt vele. Hanákékkal kapcsolatosan még elmondok egy epizódot. Egy őszi napon, halottak napja környékén Miklósék vendégségben voltak Hanákéknál. Elmenet Elaine óvatlanul két gyertyát gyújtott, kitétte őket az ablakba. Nem tudom, ismeri-e a lakást. Nagy barna bársonyfüggönyeik voltak. Egyszer csak valaki az utcáról felcsöngetett hozzánk, hogy ég a függöny az ablakban. Minekünk nincs utcai ablakunk, nem vettük észre, átmentünk Mészölyékhez, volt kulcsunk egymás lakásához, és láttuk, hogy valóban ég a függöny. Valahogy lerángattuk a karnisról, hívtuk a tűzoltókat. Hanákékat nehezen értük el telefonon, nem volt meg a telefonszámuk. Amikor végül sikerült beszélni velük, Elaine nagy csodálkozva kérdezte, hogyhogy meggyulladt a függöny. Miklós rendíthetetlen nyugalommal vette tudomásul az iylesmit.

SzD: Én a Mészöly halála utáni években még egyetemistaként jártam a lakásban a hagyatékokat kutatni. Mivel Pécsről utaztam, Elaine nagyon kedvesen felajánlotta, hogy megszállhatok éjszakára is. Amikor egyik reggel kérdezte, hogy aludtam, én bevallottam, hogy nem sokat, mert egy egér állandóan felébresztett. Vízkeroszt után voltunk, és a karácsonyfáról lepotyogott diót görgette a nagy műteremszobában a dobogón, ami felerősítette a hangot. Elaine megkért, hogy intézkedjek, vegyek mérget. Én erre félig viccesen közöltem vele, hogy ne haragudjon, de én a Jelentés öt egérről írójának lakásában nem vállalkozom efféle. Nevetett. A lakás a könyvek mellett tele volt festményekkel is, például másik régi barátjuk, Vajda Júlia képeivel. Jó, hogy megakadályozták a lakástűzet.

KG: A Vajda Júlia-képek egy része a mi időnkben Elaine ágyneműtartójában volt. Miklósnak a nagyszobában állt az íróasztala egy könyvespolccal, de ott nem szeretett dolgozni, ott a korrektúraíveket lapozgatta. Amikor dolgozott, a kisszobában ült, eredetileg ez volt a cselédszoba, az ablak a lichterófra nyílt, itt volt az ágya és a kis asztal, ezen állt az írógépe. Egy idő után megtanult komputeren írni. A komputerre áttérés mértéke életkorfüggő volt a nyolcvanas években. Én Amerikában kényszerűen elég hamar kezdtem használni (egy elektronikus írógép átmeneti időszaka után, azon már volt egy sornyi betűkijelző, és tudta a sorkizárást). Mészöly is áttért a komputerre, de nem tudta megszokni, hogy ezen nem kell minden sorvégen leütnie az entert, és nem kell kitennie az elválasztójelet. Pontosán úgy írt, mint írógépen, rengeteg melléütéssel. Járt hozzá valaki, aki tanítgatta, s Miklós végül megtanulta azt is, hogy a szavakat vagy bekezdéseket be lehet feketíteni és átemelni a szöveg más részébe. Hónapokon át lelkesen áradozott a blokkműveletek alkotáslélektani vagy filozófiai szerepéről. Nem tudom, hogy ez az ő szava-e vagy szakki-fejezés, mindenesetre azt láttam, hogy Miklós nagyon odavolt érte.

SzD: A Hamisregény is ilyen „blokkművelet”-könyv ezek szerint. Korábbi műveinek ollózási-ragasztása.

KG: A *Hamisregényt* Kisorosziiban mutatta nekem. Oda sok embert meghívtott.

SzD: Orosziiban a nyolcvanas évek elején ellenzéki összejöveteleket szervezett Mészöly, ezekről van emléke?

KG: Valóban, őhöz leginkább ellenzékiek jártak. Kukorelly mint szomszéd mindig átnézett. Akkor Nádas már elköltözött onnan. Orosziiba nyaranként, amikor Miklós kint lakott huzamosabban, többször vittük ki Elaine-t, mi is jó néhányszor voltunk. Megmutat-

¹³ Molnár Dénes (1919–2004).

ták a szigetcsúcsot, elstáztunk a bányatóhoz, fürödtünk is. Egyszer Vásárhelyi Miklóst és feleségét vittük ki, és akkor is elég nagy társaság gyűlt össze. Egy kis anekdota: mikor a társaság elvonult, Miklós mérgelődött, hogy a kertben Radnóti Sándor kitaposta valamelyik sarjadó növényét. (A mérge oka mélyebben az volt, hogy Mészölyt egyszer a *Holmi* elutasította, és sértődése szervesült.)¹⁴

SzD: *Nemes Nagy Ágnesről, Lengyel Balázsról beszéltek Mészölyék?*

KG: Miklós nagyon szerette Nemes Nagy Ágnest, és neki is, meg Alaine-nek is állandó visszaemlékezés-témája volt, hogy az '56-os napokat együtt töltötték, és miket éltek át.¹⁵ Arra nem emlékszem, hogy Lengyel Balázsék a mi időnkben jártak volna oda, akkor ők már rég elváltak. Amikor Nemes Nagy már ágyhoz kötött beteg volt, Alaine rendszeresen ebédet főzött neki, egyszer-kétszer Judit is vitt neki meleg ételt.

SzD: *Szomszédjaként, barátjaként Mészöly esendőségeit is megismerte, de hogyan látta írói munkásságát? Vannak kedvenc Mészöly-művei?*

KG: Az én Szilágyi János Györgyhez kapcsolódó pénteki társaságomban¹⁶ Az *atléta halála* érdekes módon szimbolikus jelentőséget kapott. Mi munkás emberek vagyunk, akik leülnek és dolgoznak, és ha valami készen van, akkor már csak azt nézzük, mi a következő feladat. Ezt az Öze Bálint-os mondatot, hogy a győzelem után azonnal „készülni kell az őszi versenyekre”, Szilágyi dobta be a pénteki összejövetelek beszélgetéseibe, és amolyan életjelző lett. Szilágyi szerette Mészölyt, jelentős írónak tartotta, de nem jártak össze, kétszer-háromszor ha találkoztak. Amikor nálunk volt a péntek este, Miklós is átjött.

SzD: *Az atlétaság mint munkaetika? Hildi ezt írja: „Ha jól összeszámolom, kevés olyan napunk volt a tíz év alatt, mikor Bálint ne készült volna valami versenyre...”*

KG: Nem maga az atlétaság. Se Szilágyi, se én soha életünkben nem sportoltunk, de az, hogy az életed kitöltik a teendőid, és ha megcsinálsz, elérsz valamit, már nem az számít, hanem a következő feladat. Szilágyinak sokkal többet számított, hogy ő maga elégedett legyen valamivel, mint hogy bármifajta elismerést kapjon érte. Gondolom, magának Mészöly a legkedvesebb írója, ha könyvet ír róla...

SzD: *Ha nagyon élére állítjuk a kérdést, akkor az ő korában szerintem ő volt a legnagyobb magyar prózaíró. Versenyben van Mándy, Örkény, Ottlik és még néhány név, de azért nem sok. De hát én elfogult vagyok.*

KG: Lehet, hogy magának van igaza. Esterházy Péter, Nádas Péter még fiatalok voltak, és még nem pályájuk csúcán (bár a *Fancsikó és Pinta*, a *Termelési-regény*, illetve *A Biblia*, a *Kulcskereső játék* már megvoltak). Németh László már a harmincas években saját maga epigonjává vált, és más prózaíróink nem hasonlíthatók Mészöly paradigmatiszmas írásaihoz. A költőket kihagyjuk ebből a játékból?

SzD: *Maradjunk a prózánál talán.*

KG: Jó. Mándynak vannak írásai, amelyeket nagyon becsülök, de ezek nagyjából – talán méltánytalanul mondom – szösszenetek. A Mándy-mitológia érvényes mitológia, jól bele tudja élni magát az ember a külvárosi közegbe, amelynek erős zsidó atmoszférája van (Teleki tér), vagy a mozivilágba, de ez mitológia. Déry is ott van a mezőnyben. Nem biztos,

¹⁴ Ehhez lásd Radnóti Sándor Mészöly-portréját, in: *Sosem fogok memoárt írni*, Budapest, Magvető, 2019, 179–185.

¹⁵ Lásd az alábbi visszaemlékezéseket: Nemes Nagy Ágnes: Négyen – 1956-ban, in: *Erkölc és rémület között: in memoriam Nemes Nagy Ágnes*, szerk. Lengyel Balázs – Domokos Mátyás, Nap, Budapest, 1996, 80–85.; Polcz Alaine: Történet négyünkről, *Újhold Évkönyv*, 1991, 289–298.; Lengyel Balázs: Mészöly más, in: *„Tagjai vagyunk egymásnak”*. A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai, szerk. Alexa Károly – Szörényi László, Szépirodalmi, Budapest, 1991, 45–47.

¹⁶ Erről lásd: Kerényi Károly és Szilágyi János György levélváltása (1942–1965), *Jelenkor*, 2018/2, 176–200.; továbbá: Vajna Márta: Emlékezés Devecseri Gáborra, Szilágyi János Györgyre és baráti társaságukra, *Jelenkor*, 2018/2, 201–214. Mindkét dokumentum sajtó alá rendezője: Komoróczy Géza.

hogya a *Felelettel*, és az se biztos, hogy fiatalkori avantgárd műveivel, hanem a *G. A. úr X-bennel* és a *kiközösztővel*. Örkenyt sokra tartom, nagyon is szeretem, számomra elbeszélő prózájának a *Szilveszter* és a *Niagara Nagykávéház* a csúcsa. A drámái, azok autonóm világ, de ha belegondolunk, igazodása Aczél elvtárshoz, leginkább a Rajk-perről szóló darabban...

SzD: A Forгатókönyv című darabra gondol?

KG: Igen, ez kicsit relativizálja Örkenyt. Mészöly meg Örkeny egymás mellé állítható úgy is, hogy egyikük az Aczél-korban sikeres lett, a másik meg akkor nem tudott sikeres lenni. Persze az *Egyperces novellák* nagyobb része zseniális, a posztumusz kiadások felduzzasztották ugyan, de akkor is zseniális. De nem akarnék belesétálni abba a zsákutcába, hogy mert Mészölyről van szó, más, talán nem kevésbé fontos írókat leszólok. Igen gazdag volt a kor irodalma. Szóval, ha az ember úgy gondolja, hogy Szophoklész *Oidipusz Kolónoszbán*ja a korszak nagy műve, azért van hely mellette fiatalabb kortársának, Euripidésznek is.

SzD: Mészölytől mit szeret leginkább?

KG: A *Saulus*, az biztos, hogy a legjobbak között van, meg a solymászkönyve is, a *Magasiskola*, és a már említett *Atléta* persze. Az esszéit nem olyan nagyon szeretem. Az előbb említett Ottlik egykönyves szerző. Az *Iskola...* nagy hatással volt énrám is, de ez volta-képp azért egy önálló Musil-variáció. Megértem Lengyel Péter elköteleződését iránta, de Mészölyt én is magasabbra teszem.

SzD: Mészölynél is sok az átvétel, az ihlető olvasmány.

KG: Ez megvan sok magyar íróban, még ha régen nem hívták is intertextualitásnak. Németh László is abból élt voltaképpen, hogy egy-egy elolvasott könyv után saját gondolatokat generált minden nap. Mészölynek a beszélgetéseinkben is Camus volt a csillaga, talán Camus és Beckett. Ez eléggé nyilvánvaló. Az ő esszéisztikus jegyzetei olvasónapló benyomást tettek rám, vagy mondjuk úgy, hogy ezek „jegyzetek olvasás közben”. Végére is, ha az ember olvas, nem tud nem figyelni a mások kérdésfeltevésére vagy gondolatmenetére.

SzD: És mi a véleménye a Saulus bibliai világról?

KG: A *Saulus*ban nincs annyi *couleur locale*, mint Spiró regényében, a *Fogság*ban. Spiró külön kutatásokat folytatott (Jeruzsálemet illetően ezt már a *jövevényben* kezdte). Miklós – úgy tudom – nem is járt Jeruzsálemben, de abban a nagyon absztrakt magasságban, amelyben ő a meggyőződés-váltás problémáját tárgyalja, tényleg erőteljes légkört teremtett meg. Én, amikor először voltam Jeruzsálemben, a Damaszkuszi-kapu és a Jaffa-kapun voltak az orientációs pontjaim, persze nem Mészöly miatt. A város a Damaszkuszi-kapun kívül és belül két, egészen más világ. A kapu belső tere terem nagyságú, és amikor innen belép az ember az óvárosba, és megáll az ókori topográfia szerinti három főút elején, az az arab–zsidó–keresztény világ találkozási pontja. A kaputól Észak felé elindulva azonnal benne vagyunk a mai muszlim világban. A Damaszkuszi-kapunál át lehet élni a váltást a két világ között. Na most, amit Mészöly a regényben megírt, az éppen a teljes megváltozás, váltás egy világnézetéről egy egészen másra.

SzD: Azt mondja, hogy a pálfordulásban magának a helynek is van szerepe? A hely határjelle-gének?

KG: Mészöly az *Apostolok cselekedeteinek* leírásából közelít, és erősebb benne a keresztény élmény, mint a zsidó. Pál apostol leveleiben sokkal több gondolatiság van, mint az *Apostolok cselekedetei* narratívumában. És Mészölynél ez hitelesen jelenik meg.

SzD: Egy szekszárdi származású Mészöly-kutató, P. Simon Attila szokta mondani, hogy Mészöly sivatagában „szurdik” is van, méghozzá tolnai nyelvjárásban.

KG: A szurdik nem más, mint a „vádi” (*wadi*), azaz „száraz meder”, arabul. A tavaszi esőzések után lefolyik benne a víz, kiszárad, de mindig van valami gyér növényzet benne. Szemben a partok sivatagával. Ebben pontos a *Saulus*.

SzD: A Saulus palesztinai sivatagának és a Magasiskola hortobágyi pusztájának szerintem vannak közös vonásai, akármilyen furcsa, a térélmény mintha hasonló lenne.

KG: Ezt nem tudom, de a Kiskunsági Nemzeti Parknak az országút mellett néhány négyzetkilométernyi része valódi homokszivattyó volt, igazi homokdűnékkel. Ezt most már eléggé beépítették, ha a Kunságban jár, ott minden város túl van fásítva. A túlfásított alföldi falvak 150 évvel ezelőtt homokpuszták voltak. Ebből a szempontból Mészöly regényének némi tájélmény, némi olvasmányélmény és nagy képzelőerő a forrása. A *Saulusból* elágazik egy témakör, amelyet eddig nem érintettünk. A vallás és ennek az oldalágán a zsidóság.

SzD: *A posztumusz közölt A zsidókérdés útvesztői című tanulmányára gondol?*

KG: Az is egy blokkművelet-tanulmány volt, a zsidókérdés-tanulmány. Talán nem egészen Mészölyé, de Wilhelm Andrásé is. Ha jól emlékszem, először ő adta ki a *Holmi*-ban, két részletben. Kötetben részben más a szöveg. Nem lezárt írás.

SzD: *Igen, Elaine tudta és jóváhagyása nélkül közölte a Holmi 2004-ben.*

KG: A zsidókérdés-esszé ügyében próbálok pontosan fogalmazni. Mészöly ott nagyon pontosan leírja a zsidók helyzetét a magyar társadalomban, anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben megkísérelné az azonosulást velük, ezen a ponton én idegennek érzem az ő cikket. Sok benne az olvasott, kevés a megélt anyag. (Van az is, de épp a *Két emlék* nem tartozik hozzá szervesen.) Két világ, zsidók és magyarok. Miklósnál én soha nem tapasztaltam a nemzeti büszkeség túlzásait, magyarkodást vagy ilyesmit meg végképp nem, de az, hogy vagyunk mi és vannak a zsidók, mert ez az alaphangja, ez nem szerencsés. Schweitzer József¹⁷ éppen a *Jelenkor*-ban mondta, utolsó nyilatkozatai egyikében: „A magyarországi zsidók magyar zsidók akartak lenni. Beleilleszkedve a művelődésbe, a kultúrába. (...) Ez az alapvető törekvés nem mindig talált őszinte elismerésre, de a törekvés mindig őszinte volt, hogy tudniillik a magyarsággal együtt, magyar zsidókként szerettünk volna élni.”¹⁸

SzD: *Mészöly gyógyíthatónak tartotta a társadalmi traumát, a „nemzeti tudat” terápiájának lehetőségét kereste.*

KG: Igen, de nem volt pedagógus alkat. Visszatérnék a vallásra. Elaine vallásos volt, templomjáró, de nem szigorúan ritualista, őt főként a túlvilág – a halál folyamata alatti és utáni élet – érdekelte. Ezen Miklós mosolygott, de őt is gyakran elragadta a fantázia az irracionális távlatok felé. Hogy van dimenzió a racionális világon kívül, talán ez a precíz kifejezés; hogy érdemes számot vetni azzal, hogy más dimenziók is vannak. És a lelki élet, a váratlan koincidenenciák nagyon izgatták. De a szó egyházi értelmében nem volt vallásos. Azt el nem tudom képzelni róla, hogy imádkozott volna. Ebben az értelemben biztos nem volt vallásos. Ismerte Bulányi Györgyöt...

SzD: *Ő ki volt?*

KG: Bulányi a szocializmus idején katolikus szerzetes-papként dogmatikai érvekkel szembe fordult a békeegyházzal, a papi hierarchiával. Őt börtönben, megtöltötták, hogy misézzen, kiközösítették az egyházból, egyebek. Kis gyülekezete a lakásán járt össze, a mi időnkben történetesen a Városmajor utcában, a velünk szemben álló házban lakott. Én soha nem beszéltem Bulányival, de az utcán láttam. Nem hinném, hogy rendszeresen összejártak volna, de Mészöly szimpatizált vele. Ennek kézenfekvő oka, hogy Bulányit üldözte a Kádár-rendszer, és Miklósnak ez rokonszenvenet keltett. Bulányi dogmatikus katolikus merevséggel és a teológiai dimenzióra is kiterjesztve a személyes felelősséget hirdette, és ez tetszett Mészölynek. Őszintén szólva, ez nekem is tetszik, de sokkal messzebb-ről, mint Miklósnak. Ő volt az egyetlen egyházi ember, akivel Mészöly érintkezett.

SzD: *Előző beszélgetésünk után kicsit utánanézttem én is Bulányi Györgynek. Az ő mozgalma a katonai szolgálatmegtagadást hirdette. Ezt a gondolatot Mészöly is támogatta fiatalkori háborús tapasztalatai miatt.*

¹⁷ Schweitzer József (1922–2015) egyetemi tanár, vallástörténész, országos főrabbi.

¹⁸ Schweitzer József: Itt vagyunk, küldjétek bennünket! (Sz. Koncz István beszélgetése), *Jelenkor*, 2010/9, 949–956., 955.

KG: Ehhez tartozik, hogy a Városmajor utcai házban, a kert felől nyíló kis kertészszo-
bában (ahol volt egy falikút meg egy kis WC is) hosszabb ideig lakott Csapody Tamás.
Nagy érdeme volt, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, egész fiatalon szerepet
vitt a szolgálatmegtagadók csoportjában, ez beszélgetési téma volt Mészöly és Csapody
között. Egyszer-kétszer hármásban is beszélgettünk, és mintha Miklós, az egykori katona,
vállalt is volna valami fellépést a mozgalomban, erre pontosan nem tudok visszaemlékez-
ni, de az biztos, hogy erkölcsileg támogatta őket.

SzD: A Hadkötelezettséget Ellenzők Ligájának 1985-ben Mészöly lett az első elnöke.

KG: Nyilván Csapody kérte fel. (Csapody ma egyébként a Semmelweis Egyetemen a
Magatartástudományi tanszék docense, a holokauszt történetével, egész konkrétan a bori
munkaszolgálat történetével foglalkozik, páratlanul jó kutató.) Amikor Kószeg Ferenc meg-
alakította a Helsinki Bizottságot, akkor is rögtön Miklós lett a tiszteletbeli elnöke. Miklós
erre büszke volt. (Visszavonulása után a formális tisztséget én örököltem tőle.) Egyébként
nekem is volt egy tanítványom, aki börtönbe került szolgálatmegtagadás miatt.

SzD: Mesélt Mészöly a háborús emlékeiről is?

KG: Írt a hadifogságról, a szökéséről, de nem beszélt róla. Nekem feltűnt, hogy az egyik
kezével nem tudott emelni. Csomagcipelésnél egyértelműen segítségre szorult. Azért tűnt
fel, mert Dobrovits Aladár professzor, egyik tanárom az egyetemen, hasonló bizarr bémult-
ságot szerzett a hadifogságban.

*SzD: Nem lehetséges, hogy ez Mészöly kézművétei miatt lehetett inkább? Dupuytren-
kontraktúrája volt, ami egy kötőszöveti betegség, összehúzza, zsugorítja az ujjakat.*

KG: Az utcáról, a Városmajor utcai házról még szeretném elmondani, hogy annak ide-
jén Basch Lóránt hívta oda Miklóst, ezt Alaine elég pontosan többször leírta. Alaine-nek
az idők mélyén volt egy albérlete a közelben, a Csaba utcában, ezt csak elbeszéléseiből
tudom, onnan költözött Miklóshoz. Maga a ház, a Városmajor utca 48/b, pontosabban
annak a földszinten az utcai része a mi időnkben még Nyugat Emlékmúzeum volt. Egy-
kor a majdani múzeum volt Basch lakása, a ház államosítása után ő maga hívott a ház más
részeibe lakókat. Lakott itt Kass János és Hajnal Gabriella is.¹⁹ A rendszerváltás után az
önkormányzat eladta a lakásingatlanokat, Mészölyék és mi is megvettük a lakásunkat. A
hetvenes évek óta az első emeleti lakásban egy vállalkozó, Haris György lakott, ő is meg-
vásárolta a lakását, majd a PIM-től megszerezte a Nyugat-múzeum helyiségeit is, két ki-
állítás rendezett benne (Gábor Marianne festő- és Jung Zsenya fotóművész egyéni tárla-
tát), mindjárt ezután pedig irodája vette át a helyiséget. Idővel kivásárolta a ház többi
lakóját is, amikor már csak hárman maradtunk, Mészölyék, ők és mi, némi nyomásra mi
is eladtuk neki a lakásunkat. Mészölyék életük végéig ott maradtak. Ma Nyugat Emlék-
ház nincs, helyén lakáséterem működik, a kapu mellett az egyik oldalon cégfeliratok, a
másikon emléktábla: Ebben a házban élt és alkotott több mint 34 éven át Polcz Alaine és
Mészöly Miklós.

¹⁹ Kass János (1927–2010) grafikus, szobrászművész, felesége, Hajnal Gabriella (1927) grafikus,
textilművész.